

K. GAIVENIS

ŠIS TAS IŠ LIETUVIŠKOS LIAUDINĖS SPECIALIOSIOS LEKSIKOS

1. Įvadinės pastabos

1.1. Šiuolaikinė *terminijos* definicija (pagrindinė, informatyviausia mokslo kalbos leksikos dalis¹) šiek tiek prieštarauja „liaudinių terminų“ sąvokai. Liaudiniiais terminais galima būtų vadinti nebent tik dalį vadinamųjų mokslinių terminų – terminologizuotus liaudies kalbos žodžius. Tačiau kai kuriose knygos² terminais vadinami ir tie liaudies kalbos žodžiai, kurie niekada nebuvo terminologizuoti ir vartoti mokslo kalboje. Taigi pavadinimas *liaudinė terminija*, nors jau yra vartotas ir lietuviškuose aukštųjų mokyklų vadovėliuose, gali kelti šiokių tokių abejonių.

Sąvokos „specialioji leksika“, „terminija“, „profesionalizmai“, „nomenklatūra“ yra artimos, bet nevienodos apimties ir skirtingai subordinuotos. Į plačiausios apimties sąvoką „specialioji leksika“ įeina sąvoka „terminija“, bet sąvokos „nomenklatūra“ ir „profesionalizmai“, nors ir įeina į sąvoką „specialioji leksika“, nėra subordinuotos „terminijos“ sąvokos ir tik kertasi su ja. Vadinasi, ta liaudies kalbos leksikos dalis, kurią kartais dabar vadiname *liaudine terminija* ir *dialektine terminija*, įeina į sąvoką „specialioji leksika“, kertasi su sąvoka „profesionalizmai“, bet nesusisiekia su sąvoka „terminija“. Dėl visų šių priežasčių šiame straipsnyje vartosime pavadinimą *liaudinė specialioji leksika*, o ne *liaudinė terminija*.

1.2. Lietuviška liaudinė specialioji leksika planingai renkama jau keliasdešimt metų. Svarbiausi jos rinkiniai: akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“ ir jo kartoteka ir „Lietuvių kalbos atlasas“ bei jo kartoteka. Reikšmingi šios leksikos šaltiniai taip pat tarmių leksikos žodynai³. Šiam straipsniui medžiaga daugiausia imta iš spausdintų akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų, šį tą papildant iš jo kartotekos. Aptariamoms tos svarbesnės liaudinės specialiosios leksikos teminėms grupėms, kurios nebuvo minimos „Lietuvių kalbos atlase“. Taigi šio straipsnio uždavinys dvejopas: 1) aptarti svarbesnes lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos temines grupes ir kai kurias jos bruožus ir 2) apibūdinti šios rūšies leksikos terminologizavimo ypatybes.

¹ Даниленко В. П. Русская терминология. — М., 1977, с. 201.

² Невская Л. Г. Балтийская географическая терминология. — М., 1977; Трубачёв О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. — М., 1966; Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. — М., 1969; Schütz J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. — Berlin, 1957 ir kt.

³ Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. — V., 1976 ir kt.

2. Lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos bruožai

2.1. Mūsų protėviai nuo žilos senovės vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Dėl to ir liaudinių specialių šios srities pavadinimų turime daug ir įvairių. Šiek tiek skurdesnė mūsų liaudinė amatininkystės leksika. Palyginti neturtingas ir socialinius santykius atspindintis žodynas. Liaudinės specialiosios leksikos žodžiai – daugiausia konkrečių daiktų pavadinimai, abstraktų palyginti nedaug. „Lietuvių kalbos atlase“ daugiausia pateikiama pastatų ir jų dalių, namų apyvokos daiktų ir darbo įrankių bei jų detalių pavadinimai, palyginti nedaug dedama paukščių, augalų ir gyvūnų pavadinimų. Jame rasime taip pat dar šiek tiek liaudinių giminystės ir socialinių santykių žodžių, valgių pavadinimų ir vieną kitą žmonių ar gyvulių anatomijai priklausančių pavadinimų. Ši leksika kruopščiai moksliskai sukartografuota ir prieinama kiekvienam tyrinėtojiui.

Liaudiniai specialiosios leksikos atitikmenys nuo terminų skiriasi stilistiniu ekspresyvumu, daugiareikšmiškumu. Sudėtinių pavadinimų čia beveik nerasime. Tačiau vienažodžiai rūšiniai pavadinimai labai paplitę ir įvairūs.

2.2. Liaudies žmogaus gyvenimas visą laiką buvo labai susijęs su darbu – visuomenės egzistavimo ir pažangos pagrindu. Darbas jam buvo ne tik pragyvenimo šaltinis, bet ir teikė džiaugsmą, kartu ugdydamas patį žmogų. Darbo procesas lietuviškoje liaudinėje specialiojoje leksikoje menkliau atsispindi, negu įvairūs darbo įrankiai, priemonės ir darbo objektai. Darbas žmogui ne visada gerai sekėsi. Mūsų liaudies leksikoje kaip tik ir esama nemažai rūšinių įvairių darbų klaidų, riktų, ydų pavadinimų, pvz.: *klapātė* (Srv⁴, Pg, Krkln) | *klebātė* (Užp, Lel) | *klabātė* (Sv, Ds, Srv) | *klebūtas* (Ktk) || *klampa* (Šlv) || *klumbė* (Lmkv, Grž, Jnšk, Rm, Ps) || *plampa* (Jnk, VL, Žg, Lk) || *kumulys* (Kps) „plakant dalgi, padarytas nelygumas“, *kópėčios* (Kps) || *šarka* (Skdv, Klvr) „klaida, nelygumas audekle“, *kumėlė* (Slm, Trgn, Ds, PnmP, Al) „vejant virvę ar metant siūlus, padaryta klaida“, *atomauka* (Ig, Ds) || *prtelaipa* (Škn, Plt, Grg) | *prtelipas* (Bt, Jnšk, Prng) „verpiant siūlo pastorinimas, kuris audžiant nusismaukia“, *kumeliukas* (Lkm) || *ažukartas* (Kp, Ds) „baro iškreivėjimas pjaunant rugius pjautuvu“, *blyžė* (Lš, Mrc, Mrk) „išilgai audeklo atsirandanti spraga dėl praleistų vieno ar kelių apmatų siūlų“, *brúokšmis* (Kl) || *zrėkas* (Lz) „akėjant padarytas vogis“, *próreta* (Pc, J) „retesnis dryžis išilgai audeklo, atsirandantis kai skiete praleidžiama gija“, *blakà* (Prk, Up, Yl, Už, Plt, Trg, Plm, Nmš) | *blakė* (Ds, Skrd, Brž, Kps, Slm, Kb, Nč, Vl) || *péršova* (Ps, Rm) „sutrikęs audinio raštas, nutrūkus vienam ar dviem siūlams“ ir kt. Tik mūsų kalbai būdinga ypatybe turbūt reikia laikyti tai, kad darbo riktai įvardijami perkeltinės reikšmės gyvulių ir paukščių pavadinimais, pvz.: *kumeliukas* (Lkm) „baro iškreivėjimas pjaunant rugius pjautuvu“, *šarka* (Skdv, Klvr) „klaida, nelygumas audekle“ ir kt.

Dirbdami žmonės naudojo paprasčiausius įrankius ar prietaisus. Dauguma jų dabar jau nebevertojami, virtę etnografizmais. Liaudinių jų pavadinimų turime daug ir įvairių, pvz.: *badikšlė* (Dbč) „prietaisas šiaudiniam stogui dengti“, *leistuvė* (Trgn) „dviejų judriai sujungtų lentelių įtaisas medui iš korių spausti“, *mýklės*

⁴ Visi sutrumpinimai tokie pat kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

(Dglš) „prietaisas sūriui spausti“, *nytyklė* (Trgn, Užp) „prietaisas nytims megti“, *rāškės* (Dglš) „prietaisas obuoliams raškyti“, *kniūžas* (Ob) || *brunklỹs* (Sr) || *brūzdukliis* (Pkn, Jnšk) || *bruzgōtas* (Ut, Trgn) | *brūzgūlis* (Čk, Šmk, Lkš, J) | *bruzguolỹs* (Š, Sv, Jž) || *niūgis* (Gršl) || *žniūgas* „prietaisas skerdziamos kiaulės snukiui suveržti“, *kalakšnà* (Trgn) „prietaisas ratlankiams ant stipinų užtraukti“, *drėskỹs* (Sdk) „prietaisas žymėti sienojų suleidimams“, *brūsčius* (Br) „įrankis grumstams trupinti“, *klekėtas* (Lš, Pbr) „medžioklės varovų prietaisas“, *austinėliai* (Šts) „prietaisas šalikams austi“, *klebėtas* (Vvr, Pln, Plt, Tl, Žr, Klp, Lkv, Vvr, Tv, Kv) | *klibėtas* (Krtm) || *kobinỹs* (Škn, Rd, Krp, Šts) || *veiverỹs* „prietaisas virvėms vyti“, *atāsagte* (Rtn, Lš, Lp) | *atāsagtis* (Lz, Kp) || *ātsprāstis* (J, Pin) „prietaisas audeklui ištempti audžiant“, *kriūnas* (Žd, Yl, Skd) „prietaisas rąstams kelti“, *lañkstis* (Erž, Vrn, Rtn, Kb, Asv, Vlk, Klš, Dkš) || *krijėlis* (Vb, Rm, Pn, Pmp, Sv, Lš, Plv, Stk, Srk, Al, Trgn, Vrn, Kt) „prietaisas siūlams lenkti“, *kabūklas* (J) || *kriōgis* (Klp, Dr) || *žėginis* || *žėgėklis* „įtaisas, dedamas kiaulei ant kaklo, kad pro tvoras nelandžiotų“, *kaliklis* (Smž) || *kropas* (Šts, J) || *pāvaras* (Šts) || *vilktuvas* „prietaisas lankui ant statinės užtraukti“, *kalė* (Grk) | *kalaitė* (Jnš) „prietaisas matuoti atstumui tarp grebėstų“, *koplė* (Kp) „prietaisas išimti medui iš drevės dugno“, *kumelỹs* (Dl, Ldk, Mšk, Rd, Ėr) „prietaisas lentoms pririšti prie grebėstų“, *piñpalas* (Kl, End) „prietaisas vertikaliai pjūviui rąsto gale nustatyti“, *brúokštas* (Dov, Jnšk, Klov, Škn) „įrankis sienojų suleidimams užbrėžti“ ir kt.

Su darbo įrankiais susijusiai lietuviškai specialiajai leksikai būdinga tai, kad joje labai daug rūšinių pavadinimų turi lazdelė ir virvelė. Vienais atvejais jos yra savarankiškos darbinės realijos tam reikalui specialiai pagamintos (tam tikro storio, ilgio), o kitais atvejais – speciali tik jų atliekama funkcija. Pvz.:

Lazdelė: áilis (Kin, Prk) || *degėtė* (Ds) || *nuta* (Prk) „tinklui ar varžai prismeigti“, *dūpinas* (Vžns) „žuvims baidyti“, *pėvaras* (Ml, Rgv, Grž, Pg) „perkišama per kraičkubilio ąsas“, *pašmaikštė* (Vks) „ugniai ir žarijoms maišyti“, *krabākštas* (J) || *krākė* (Šv, Slnt, Plt) „pasiremti einant“, *kratiklis* (Srij, Al, Vl, Ds, Kps) „spaliam ar šiukšlėms iš pakulų ar vilnų kratyti“, *pinas* (Švn, Kt, Jz, Rdm, Lp) „skieto rėmų lazdelė“, *krekvėlė* (Vlk) || *matarėlis* (Krok) „šiaudams prispausti dengiant stogą“, *graiklis* (Grv) „žarijose keptoms bulvėms iškasti“, *ylis* (Nm) „su vinimi gale, spirtis čiuožiant ledu“, *klostis* (Ms) „pamerktiems linams prispausti“, *lāistas* (Sg) „dedama tarp džiovinamų lentų“, *pākilas* (Krt) „sunkumams kilnoti“, *nytai* (Krk) „šalinės bradinio kartelės“, *kedėklis* (Nt) „vilnoms kedenti“, *keñinis* (Jnš, Pšš, Kdn, Pp, Srv, Akm) | *geinỹs* (Šd, Sml) || *ritmuša* (Kv) || *kilnikas* (Rm, Krkn) „ripkai mušti“, *kliūkė* (Ad, Tvr, Švnč) „kisieliui, viralui maišyti“ ir kt.

Virvelė: aptvarà (K) || *pavarà* „tinklui paverti“, *pastojikė* „kuria prie kranto pritvirtinamas į vandenį įmestas tinklas“, *pināklis* „virvelė vyžai suveržti“, *lykis* (Prk, Kin) „kuria apsiūti žvejų valčių burių kraštai“, *mėšvirvė* (Slv) „kuria pririšama mėsa (kamine)“, *atšanklės* „kuriomis suraukiamas tinklas į maišelius“, *atósiūlis* (Vrn, Dbč) „kanapinė virvelė naginėms lopyti“, *apvārka* (Rm, Nj) || *rauklė* (Pš, Ps, Všk, Stč, Jnš) || *āpraukas* (Tl) „virvelė naginėms suraukti“, *apīvaras* (Šd, Slm, Rm, Grž, Srd) „apvynioti autams prie kojų“, *įstrakas* (Al) || *instrakuōlis* (Kps) || *peřpinas* (Vdk) || *srūstis* „nyčių siūlams suverti“, *āpvaras* (Prk) „burėms prie stiebo

pririšti“, *plókė* (Nč) „kanapinė virvelė“, *páida* (Skdv) „vyžos padui sutvirtinti“, *kinklė* (Užv) „kuria kryžmai supančioja priekines ir užpakalines arklio kojas“, *pakáušis* | *pakaušokas* (Krkl, Zr, Pln, Krtn, Šd) „kamantams surišti viršuje“, *pakópasaitis* (Grdž) „kuria prie kojų pririšamos nytys“, *prielaikas* „kuria sėjėjas pririša sėtuve“, *panarà* | *pānaras* (Klm, Rs, Žg, Šn, Kl, Krs, Šlv) || *paneřklas* (Jž, Ob, Sb, On, Dbk) || *narstis* (Ut) || *pasijà* (Krok) | *pasinà* (Vlk, Lš, Lp, Al, Ūd, Žln) || *pākaras* (Pbs) „botagai prie botkočio pririšti“, *jáugtas* (Sl) || *pasinỹs* (Rud) „parišta virvutė puodynei ar puodui nešti“, *pastuřlynė* (Pgg) „šieno ar šiaudų vežimui suveržti“ ir kt.

„Laiko“ sąvoka liaudies kalboje siejasi ne tiek su astronominiu laiku ir metų laikų kaita, kiek su įvairių darbų laiku, pvz.: *artojà* (Ml, Ck) || *artùvės* (Trgn) „arimo laikas“, *mėžė* (Ig, Vrnv) „laukų mėžimo laikas“, *apývartos* (Ds, Sdk) „mėnesio permaina“, *šaktarpis* || *apýlaužis* (Užp) „laikas, kada pradeda šalti, bet važiuojant ar einant dar nekelia“, *žlėjà* (Lnkv, Šl) „laikas, kada pradeda brėkšti“, *beduōnė* (Gs, Brt, Rod, Arm, Ad, Krv, Ml) „laikas, kada trūksta duonos“, *bradienà* (Ps, Jnšk, Grž) „laikas, kada neišbrendami keliai“, *dykumà* (Antz) „laikas tarp mėnesio apyvirtų“, *malžtis* (Ndž) „melžimo laikas“, *kėlinỹs* (Všk) „pusės dienos laiko tarpas“, *tarpijos* „mėnesio fazė tarp seno ir jauno“, *mỹnė* (Šv, Bt) „linų mynimo laikas“, *linārautis* (Srv, Ps) || *linārovis* | *linarovỹs* (Vl, Kt, Lel, Skdt) || *linarūtė* (Šd, Sml, Ds) „linų rovimo laikas“, *pādaužos* (Mrc, Kb, Lš, Vdk) || *pāraižos* (Ms, Slnt Als, Brs) „laikas tarp mėnulio pilnaties ir dilimo pradžios“, *attryškis* (Grg) „laikas, kada vedusi karvė duoda daug pieno“, *budrà* (Užv) „nakties vidurys“, *dėčià* (Jz, Ut) „kiaušinių dėjimo laikas“, *póstovis* (Plt, Brs, Žd, Gršl, Krt, Trk) „laikas nuo karvės užtrūkimo iki veršiamosios“, *kėlena* (Sml, Šd, Sln, Lnkv, Jnš, Pšl, Pbr, J) „darbo dienos trečdalis“, *išgryčiai* (Dg, Nč, Vrn) „laikas, kai vasaros metu galvijai genami iš ryto, o per vidurdienį parvaromi namo“, *laidymai* (Grv) „darbinių jaučių paganymo laikas pavakare“, *laidinỹs* (Nč) || *palaidinỹs* (Nč, Klt, Mrk, Pns, Šauk, Ktk, Ign, Ml, Vs) || *pólaidis* (Šr, Prng, Vj, Rk, Slm, Srv, Trgn, Ds) „sniego tirpimo, pašalo ėjimo metas pavasari“, *lāpskleidis* (Klvřž) „lapų skleidimosi laikas“, *laukarỹs* (Pns, J) „laukų arimo laikas“, *laukāvokis* (Šv) „laukų valymo metas“, *apiaušrė* (Rd) | *apiaušris* (Slv, Stč) „laikas prieš aušrą, kada žiemą žmonės papusryčiaugūla poilsio“, *apýdienis* (Dglš, Dkš, Tvr, Gs) „laikas prieš auštant ar temstant“, *pajamà* (Pd) „laikas, kai mėnulis iš priešpilnio pereina į pilnatį“, *iņgrybis* (Dglš) „grybų dygimo laikas“ ir kt.

2.3. Mūsų protėviai nuo žilos senovės gyveno teritorijoje, kurios reljefą suformavo ledynai ir jų vandenys. Dėl kalvoto reljefo susidarė palyginti įvairūs teritorijos dirvožemiai. Be to, per Lietuvą praeina vienas ežeringiausių Europos ruožų. Prieš prasidedant pokarinei didžiajai melioracijai mūsų krašte buvo palyginti daug (1 km² apie 0,4 km) upelių, raistų, paversmių ir kitokių nedidelių natūraliojo vandens telkinių. Lietuvos klimatas taip pat permainingas, pereinamasis iš jūrinio Vakarų Europos klimato į kontinentinį Rytų Europos klimatą. Visa tai (geografinė aplinka ir klimatas) suformavo ir palyginti gausų bei įvairų specialiosios leksikos posistemį. Mūsų liaudinėje leksikoje rasime daugiau pavadinimų vietai, kuo nors natūraliai išsiskiriančiai iš aplinkos (a), negu vietai, susijusiai su žmogaus darbine veikla gamti-

nėje aplinkoje (b), pvz.: a) *keřnavė* (Ul) „klampi vieta pievoje“, *kinis* (An) „pakilesnė vieta raiste“, *atláida* (Grg, Rt, End, Sln) „aukštesnė vieta pievoje“, *perša* (Dov) „šaltiniuota raisto vieta“, *atávėja* (Kp) || *átgaiša* (Jb) | *átgaišis* (J, Pln, Brs) || *átgáira* (Kv, Als, Sr, Vks) || *pagáirė* (Alk, Lnkv, Ps, Krč, Grž, Rs, Ob, Up, Kp) | *pagáira* (Jn, Sr, Ds, Nm, Trg, Vdžg) „vėjo užpučiama vieta“, *kláima* (Žd, Škn, Krp) | *klájima* (Vks) || *prógymė* (Rt, Kv) | *próguma* (Tv, Tt, Jrb, Rm, Up, Kv) || *laūkėsmė* (Als) | *laukymė* (Skd, Grg, Sr, Yl, Plt, Rt) „reta vieta ar aikštelė girioje“, *inginyš* (Dglš) || *ígerklis* (Trgn, Sv) || *ińsiauris* (Vdš, Dglš) || *sávara* || *pavėrnė* (Vlk) „siaura vieta tarp dviejų ežerų, kalvų ar miškų“, *atábradas* (Kkl, Rš, Ds, Plv, Trgn, Dkšt, Rk) „sekli vieta ežero ar upės pakraštyje“, *išbradà* (Ds) „išbrendama vieta (sekluma) upėje tvirtu pagrindu“, *átsoda* (Plng, Slnt, J) || *vádaksnis* || *ítvinolis* (Vks, Trk) || *átsiauta* (Mžk, Šts) || *átsėda* (Šts) || *átsėdis* (Ggr, Šts) || *luógnas* (Trk) „potvynio vandens užliejama vieta“, *sėklius* (Trgn) || *papliekà* (Zp, Skr) „sekli vieta ežere“, *atvájus* (Al, Vlk, Zp) || *atvangà* „rami, srovės išsukta vieta upėje“, *dumbrà* (Kl) || *sietuvà* „gili vieta upėje“, *plėsmuõ* (Ds) „neužšalusi vieta ežere“, *pálios* (Krsn, Dkš, Smn, Krok, Brb) „nusekusio ežero vieta“, *lašmuõ* (Klt, Lkm, Ign) „vieta ežere, kur įteka ar išteka upelis“, *ápšakis* (Šauk, Dr) „vieta upės vingyje“, *pasčiūrýs* (Ds) „vieta, kur upė prieina prie miško“; b) *nuoskinà* (Mlt, Lkm, Kt, Ktk) „iškirto jauno miško vieta“, *prakõpnė* (Drsk, Kp, Lkm, Antš) || *prapliekė* (Vdš, Dglš, Lkm) „nesužėlusi vieta javuose“, *apsóstas* (Pnd) „buvusios sodybos vieta“, *karyklà* (Všn, Slk, Trgn) „vieta žvejų tinklams džiovinti“, *laídaras* | *laídoris* (Mžk, Žgč, Krž, Up) „aptverta vieta ganykloje gyvuliams suginti“, *kovė* (N, LsB) || *išvara* (VI, Slv, Ldk, Žž, Pg, J) „vieta, kur būdavo suvaromi viso sodžiaus galvijai, prieš išgenant į ganyklą“, *karklótis* (Ggr) „vieta, kurioje iškirsti karklai“ ir kt.

Daug rūšinių pavadinimų yra turėjusios su žemdirbyste artimai susijusios sąvokos „dirvožemis“, „pieva“, „dirva“ ir kt. Pvz.:

Dirvožemis: pińpelė (Šts) „nederlingas“, *pėpis* (Brs, Yl, Šts, Skd) „viršutinis durpyno sluoksnius“, *kraūlis* (Dov, Klp) || *degýnai* (Dr) „rausva, nuo geležies junginių sukietėjusi žemė“, *akýčžemis* (Kp) || *dujà* (Nmn, Rdm, Dbč, Nė) || *dūplė* (Vlk) „labai lengva su juodžemiu žemė“, *kraūkšlas* (Lk, Varn) „sunki su priemoliu žemė“, *dūbai* (Pc) „palaida, ruda žemė“, *rūdė* „prasta su durpių priemaiša žemė“, *caplýs* (Trgn, Sdk) „kietas molis, sumišęs su juodžemiu“, *smėltė* || *pasmėlta* (Sv) „žemė prie smėlio“, *giáurė* (Jn) „jaura, šalta žemė“, *glėinė* (Lš) „šlapias molis“, *juodžvizdris* (Bržr) „juodžemis su žvyru“, *balčiúgė* (Jz, Rmš, Pun) „baltžemis, balta žemė“, *apýnašos* (Dglš) „žemė, užnešta ant pievos per potvynį“, *murainė* (Pgg) | *múras* (VI) || *pažliógis* (J) „šlapia, pažliurgusi žemė“ ir kt.

Pieva: liėknas (Jnš, Brž, Ps, Žg) || *láikšės* (Ndž, Kos) || *lankėsnas* (Ggr) || *lėnkė* (Vn, Juk) || *linguõklė* (Ps) || *liėkmės* (Gud) „šlapios, supelkėjusios pievos“, *grinė* (Prng, Grdm) | *gruinė* (Ilg, Skrd, Plv, Grš) | *grynáila* (Trgn) „pieva, kurioje neauga žolė“, *baltiena* (Lš) „pieva, kurioje auga šerinė, šiurkšti žolė“, *bimbarýnė* (Šts) | *bimbrýnė* (Rs) „menka pieva“, *paliejai* (Trš, Trk) „užliejamos pievos“, *galijos* (Lž) „tolimos pievos“, *ilgosios* (Slm) „toli nusitęsiosios pievos“, *kerpūžynė* (Trg) „kerpėmis ir krūmais apaugusi pieva“, *draūstinė* (Ss) „piemenų uždrausta pie-

va (kurioje ganoma tik per sekmines)“, *kauzynė* (Šv) | *kauzarynė* (Vvr, J) | *kauzarijā* (Šts) | *kauzurynė* (Krkl) | *kauzurynas* (Krkl, Ggr) || *briedgaurynė* (Šv, Varn, J) || *kirbijā* (Ggr) „prasta, kemsuota pieva“, *paraišā* (Grg, Ms) „pieva, kurioje ganosi pririšti gyvuliai“ ir kt.

Dirva: laigmėnė (Arm) || *ątsėlė* (Pln) „kurioje antrais metais sėjami tie patys javai“, *atlaisai* (Šts) „dvejus metus nesėta dirva“, *atkilā* (Up) „antrųjų metų dirbama dobiliena“, *atšaliai* (Pln, Plng) „nedirbamas akmenuotos ar šlapios žemės plotas, paprastai ganyklomis laikomas“, *baubarōnas* (Ds) „sausas, plikas dirvonas“, *liepalotė* (Mrc) „dirbamas žemės plotelis miške“, *pakriōnė* (Rz) „dirva, nuolaidi į upelį“, *palėnkė* (Grš) „šlapia, beveik visada vandens apsemta dirva“, *dogmė* (Paž, J) „geros žemės dirva“, *paperšnys* (Dsm) „šlapia, nederlinga dirva“, *apmatā* (Krp, Lž) | *atmatā* (Krp) || *bādlaukis* (Mžk) „užleista, nedirbama dirva“, *akėjā* (Dglš, Lel) „išakėta dirva“, *arienā* (Jnš, Žrm) „suarta dirva“ ir kt.

Permainingi orai, žmogaus darbų priklausymas nuo klimato padėjo susidaryti daugeliui rūšinių šios srities pavadinimų. Pvz.:

Debesis: gurūs (Lz) „juodas didelis debesis“, *kraiklis* (Jž) „plunksninis debesis“, *duburys* (Ds) || *galvōtinis* (Vvr) „kamuolinis debesis“, *pamėnas* (Ant) „raudonas debesis nakties danguje“, *galvōžis* (Grz) | *galvōkas* (Kp, Slm, Tr) || *pėrdebesis* (Mlt, Užp, Sdk, Ktk) || *kōšis* (Prk) || *driūblė* (Prng, Ut, Lkm) || *gurōnas* (Trgn) „nedidelis, greitai slenkantis lietaus debesis“, *murmūtis* (Grg) || *dangulys* (Rod, Vrn) „mažas kamuolinis debesis“, *plėka* (Rt) „mažas plonas debesėlis“, *pakarailis* (Užp, Sdk, Km) „lengvas debesėlis be lietaus“ ir kt.

Ledas: išbruka (Krž) || *kriogžlė* (Ds, Užp, J) || *paplaiša* (Ggr) || *kraukšlė* (Vlk) || *čeřškenos* (Č) || *saūsledis* „plonas, trapus, sausai iššalęs ledas“, *añtburba* (Vvr) | *ámburgos* (Slnt, Pln, Vvr) || *atljūs* (Ūd, Onš) || *ūžpalas* „ant ledo užbėgęs ir storai sušalęs vanduo“, *keřnys* (Svn) „ledai ant užšalusių langų“, *iliai* (Gmž, Lkm) „ledo kristalai“, *bleřbalas* (J) || *gargolis* (Kvr) || *lekėtas* (Rt, Als, Vvr, Grg) || *caplys* (Rmš) | *cāpas* (Bgs) || *lāšledis* (J) || *pālašas* (Šts) „stogo varveklis“ ir kt.

Lietus: karšatis (Bst) | *karšiavā* (Brt) || *baņgas* (Stk, Vs, Lp) || *pilagā* (Sn) „smarkus lietus“, *šařšas* „siauras lietaus ruožas“, *dujā* (Klv, J, Krš, Mžk, Šts) || *dulkšmas* (Slnt, J, Plt, Užv, Užk, Šts) || *dulkys* (Brš) || *duoklys* (Gdl, Dkš) || *dūliava* (Slnt) || *druōkena* (Brt) || *purkšnā* (Rs, Gs, Kbr) | *purkšlys* (Dkš, Pc, Smn, Mrs, Krn) | *purkšlė* (Slk, Trgn) | *purškūtė* (Gs) „smulkus lietus“, *drebā* (Skr) || *dreblys* (Kp, Svn) | *drėblius* (Šmn, PnmP) || *drėbnā* (Lp) || *droblas* (Ppl) | *drėbliūs* (Šš, Tvr, Brž, Ds, Slk) „lietus su sniegu, šlapdriba“, *pāliejus* (Lk) || *pliaugė* (Žg) || *rūgā* (Gs, Ilg) „ilgas lietus“ ir kt.

Vėjas: statinis || *priešvėjis* (Blv, Grž, J) „vėjas, pučiantis iš priešakio“, *plendrà* (PrL) „silpnas vėjelis“, *rugis* (N, K, LsB) „vakaris“, *piėtvis* (Als) „pietys“, *pilvinis* (Vlkš, K) „pietvakarių vėjas“, *āudenis* || *aūštrinis* (Klp, Plng, Kin) „ziemrytis vėjas“, *aūslaukas* (Nd) „vėjas, kuris sukelia pietvakarių lietu“, *marinis* (PrL) „vakarų vėjas“, *ōžinis* (Rsn, Krg, Plng, Klp, Prk, Kin, PrL, Sg) „pietryčių vėjas“, *laūnagis* (Plng) „pietų vėjas“ ir kt.

2.4. Lietuviškajai specialiajai liaudinei leksikai būdingas konkretumas. Abstrakčių sąvokų pavadinimų joje rasime tik vieną kitą, pvz.: *čiužmā* (Ss, Alk) „dau-

gybė, aibė“, *mākēna* (Dglš) „nedidelis kiekis“, *paità* (Sn) „užgaida“ ir kt. Prie jų taip pat priklauso kai kurių mitologinių būtybių pavadinimai, pvz.: *álkis* (Grg) „išgalvota baisybė, traukianti į vandenį žmones“, *gābras* (suv.) „pikta dvasia, siaučianti pūgos metu“, *gavėnas* (An, Vad, Kp, Slm) „pasakų būtybė, gyvenanti jaujoje (paprastai gavėnios metu)“, *nakvišà* (Brs, Akm, J, Kv, Yl, Grg) „mitologinė būtybė, sukelianti nemigą“, *pūsčius* (Sln) „būtybė, išpustanti iškultus javus“, *rodžiai* (Trgn) „pasirodantys ir kviečiantys išvaduoti užkeikti pinigai ar dvarai“ ir pan.

Savitų rūšinių pavadinimų dar yra turėjusios šios sąvokos:

Višta: *apúokas* (Rdm) „apžėlusiais žandais“, *ražoké* (Ggr) „išsišėrusi“, *čém-pé* (Švn) „apžėlusiomis kojomis“, *znāckinē* (Rtn) „dedanti mažus kiaušinius“, *kárka* (Prk, Trgn) „karkianti“, *cakōlinē* (Grv) „vedžiojanti viščiukus“, *lējiké* (Rod) | *lējūké* (Pls) „dedanti minkštus kiaušinius“, *lutiké* (Šv) „trumpomis kojomis“, *čičerikas* (Grš) || *pēcelis* (Vn) „mažųjų vištų veislės gaidys“, *puliátė* (Drsk) „jauniklė višta“, *čiurulėlė* (Lk) „mažųjų veislės višta“ ir kt.

Kiaušinis: *klāpčius* (Trgn) || *klekatūnas* (Grv) || *kliūňkis* (Mžk, Jrb, Trg, Gd, Klp, J) || *pāperas* (Šl, Jnšk, Vad, Kvr, Vj, Slm, Dglš, Srv, Sdk, Vžns, Dkk) „kliuksintis (neverstas) kiaušinis“, *kirkūtis* (Pnd) „pirmas jauniklės vištos kiaušinis“, *išdada* (Pln) | *išdedis* (Pln, Už) | *išdėlis* (H, Žmt, Kt, Šl, Svn, Šmn, Dgl, Sml, Ēr, Srv) „paskutinis sezono padėtas kiaušinis“, *ristūkas* (Skr) „ritinamas kiaušinis (žaidžiant)“, *žnackys* (Sn) | *znāckas* (Mrc, Krok, Lp, Mrk, Vlk) „labai mažas kiaušinis“, *išgintinis* (Užp) „išgenant duodamas kiaušinis“, *pikperis* (Grk, J, Nmk) | *piktperis* (Rt, Lkv, Up, Kltn) „užperėtas kiaušinis“ ir kt.

Žaislas: *čičirkšnė* (Slk) || *zirbė* (Slk) „sukynė važinėti ant ledo“, *zimbė* (Ds, Ant) || *zurbė* (Slk) || *biřbilas* (Čk, Vv) || *ūžuklis* (Krs) || *zvirbálka* (Gdr) | *zvirbūkas* (Šr) „pagaliukas ar saga su perverta virvele (sukant ūžia)“, *zimbýklė* (Dgl) || *laidynė* (Kv, Als, Krok, Erž, Stk, Vks, Jz, Kps) || *svilksnė* „virvelė ar įskelta lazdelė akmenims mėtyti“, *zirbė* (Ds) || *zirbėlė* (Mlt) || *birklė* (Grv) „vėjo malūnelis“, *kojōkai* (Klov, Rd, Ar, Žvr, Lnk, Ēr, Šmk, J) || *kablīs* (Ktk) || *keinis* | *keinys* (Tt, Ll) || *kēkšis* (Ob, Jž, PnmR, Kp) || *kylėkai* (Ps) || *kōjīnēs* (An) || *kūjōkai* (Vrb, Nm, Šln, Skr, Šmk, Žg, Kt, Sv, Erž, Vks, Šlv) || *kūja* (Kp, Trgn, Ds) || *kūikis* (Vks) || *kirkālis* (Ut, Jž, Vžns, Sv, Ds) || *kēblė* (Pln) | *kēbliai* (Užv) | *keblīs* (Plk, J) || *pėdēs* (Vlkj) || *stypynės* „pagaliai, ant kurių vaikai pasistoje vaikščioja“, *kėmsas* (OG) „apskritas ledo gabalas važinėti nuo kalno“ ir kt.

Suolelis: *kōjīnis* (Prk) | *kōjainis* (Prk, Klp) || *kerzlīs* (Pl) „duonkubiliui, statinei padėti“, *zidelis* (Kin) „su atkalte“, *krasià* (Pnd, Brž, Pl, Slm, J) „medinis, sofas pavidalo“, *kumėlė* (Rdš) „nusikaltėliams plakti ir kankinti“, *plaūtas* (RtŽ, Krtn, Skd, Als, Žr, Žg, Brž, Dbk, Pn, Šd, Kp, Sv, Nmč) „pirties“, *laktà* (Krkl) || *maigūnas* (J. Jabl.) „gulimasis senovinėje pirkioje“, *galvōnas* (Šmn) || *šūlas* „ant kurio dirbami ratai“, *pakōpnė* (Stk, Azm, Jz) „medinis suolas ant krosnies“, *prikūltas* (Brs, Sd, Skd, Krp, Yl, Ub, Žr) | *priskūltas* (Mžk, Brs, Plt, Žd, Žr, Tl) | *priskūbtas* (Žd, Lkž, Vks, Štk, Brs, Žlb) „skalbiniams skalbti“.

Medis: *kemerōnas* (Lkm, Sld) | *kemerzōnas* (Švnč, Dglš) || *keběžis* (Jž, Pnm) || *kēžas* (J) || *keróklis* | *keróksnis* | *kerōklis* | *kerónas* (Grž, Šts, Slk, Vj, Ktk, Trgn) || *abalėškas* (Ob) „apdeges“, *ābaras* (Alk, VŠR) „sakingas“, *kérplėša* (K, KzZ,

J) || *išvarta* (Skr, Up, Rs, Dkš, Rmš, Šmk, Žvr, Kl) || *griūmedis* (J) || *vėtralaūža* | *vėjalauža* „išvirtes medis su visomis šaknimis“, *gūlas* (Vlk, Dsm) „vandenyje gulintis medis“, *kámpa* (Prk) „nuo ilgo gulėjimo vandenyje supuvęs medis“, *lampėkas* (Dbč) „drėgnas, sutrūnijęs medis“, *kėmzras* (Plk) „puvėsis bitėms rūkyti“ ir kt.

Žievė: *āpžaidas* (MI) „antroji medžio žievė“, *drožlė* (Užp) „žievė, iš kurios degutą dega“, *kėrpė* (KzR) || *ketai* (Skdv) „stora sutrūkusi beržo žievė“, *karnà* (Ad, Krtn, On, Vs, Vžns, Brsl, Vdžg, Mlt, Gs, Ob, Trgn) „liepos, gluosnio ar karklo apatinė žievė“, *atlapà* (Brt) „atsiknojusi medžio žievė“, *mauknà* (PnmR, Krkl, Sr, Žd, Kvt, KlvrŽ, Ss, Šts) || *lūpsnė* (Žv) „stora medžio (papr. eglės) žievė“ ir kt.

Praejusią šimtmečių liaudies žmogui laukinė augalija ir gyvūnija turėjo daugiau tiesioginės reikšmės negu dabar. Vaistingaisiais augalais rėmėsi liaudies medicina, o medžioklė ir žvejyba buvo vieni svarbesnių maisto šaltinių. Liaudies žmogus pažino daugiau augalų ir gyvūnų, turėjo specialių žodžių jiems pavadinti. Liaudinius smulkių gyvūnų ir augalų pavadinimus (ypač tik apytikriai užrašytus) dabar sunku tiksliai identifikuoti. Todėl „Lietuvių kalbos žodyne“ daug jų pateikiama nepilnai apibrėžtu. Pvz.:

Augalas: *aňgazolė* (Lp) | *aňgiažolė* (Kt) „tokia girios žolė“, *avilikė* (Grdm) „tokia pievų žolė“, *bakščiukas* (Vlk) „toks augalas su adatėlėmis“, *briklėstis* (Alk) „tokia žolė“, *dyguolis* (Rtn, Mrc) „toks pelkių dygus augalas“, *gařkšlas* (Jrb) „tokia žolė, auga ypač šlaituose, lapai panašūs į klevo, mėgsta kiaulės“, *geltonižis* (Dj) „tokia žolė, jedrūnėlis“, *gelžinžolė* (Ggr) „tokia žolė“, *gerkliažolė* (Drsk) „tokia vaistinė žolė“, *gervākaklė* (Vv) „tokia miško žolė, žydi mėlynai“, *giedrūtis* (Bd) „tokia darželio gėlė, geltonai žydinti“, *gijūtis* (MI) „žolė, vartojama kraujui sustabdyti“, *girgėlė* (Lp) „tokia darželio gėlė“, *girgžduolė* (Zr) „tokia raudonai žydinti žolė“, *gōtas* (Šl) „tokia žolė“, *ledinė* (Šts) „tokia žolė“, *lėgis* (VI) „tokia žolė“, *lingė* (VI) „toks augalas“, *mainytžiedė* (Dr) „tokia gėlė“, *naginė* (Grd) „tokia žolė“, *pamárnakis* (Kp) „tokia žolė, auganti pabaliuose“, *patrūkėlės* (MI) „tokia žolė, panaši į krapus“, *pelkiai* (Krk) „tokie pelkių augalai“, *piškūtis* (J) „toks augalas“, *pliūkštė* (Lp) „tokia žolė, auganti prie vandens“, *ragūžė* (Kp) „tokia gėlė“, *rasiukė* (Alk) „tokia gėlė“, *riėstinės* (Brs) „tokios mažos, geltonai žydinčios žolės“, *rūgštė* (Alk) „tokia dirvos žolė su gelsvu pailgu žiedu“ ir kt.

Paukštis: *aršketėlis* (Antš) „toks miško paukštis“, *blindėlė* (Trgn) „mažas rusvas paukštelis“, *čākštinas* (PnmR) „toks rudai pilkas paukštis“, *čečėkas* (Grv, Plš) „toks paukštis“, *čikirlis* (Vrn) „raibas balų paukštis“, *čirškėlė* (Ds) „toks paukštis“, *piemenaitė* (Pls) „toks laukinis paukštis, dažniausiai sekiojantis paskui gyvulius“, *pitkė* (nlt?) (Vlk) „toks paukštelis“, *rūgiasėjis* (Nč, Grv) „toks paukštis“ ir kt.

Žuvis: *badžiulė* (Grv) „tokia žuvis“, *gaidrė* (Lp) „tokia upės žuvis“, *glėzus* (Plng) „tokia smulki žuvelė“, *graņzdinas* (Grg) „tokia žuvis; grundalas“, *lakūnas* (Plng) „tokia žuvis“, *maliūka* (Grv, Dkšt) „tokia žuvis“, *pesià* (Ds) „tokia nedidelė žuvytė“, *plaňklašis* (Trk) „tokia žuvis“, *plygė* (Sn, Kč, Rod) „tokia plati, nedidelė žuvis“, *plūskė* (Vks, Trš) „į raudę panaši maža žuvelė“, *ruilis* (nlt?) (Šts) „tokia ežero žuvis“, *apėnis* (Grv) „tokia žuvis“ ir kt.

Grybas: *nonys* (Sdk, Ds) „valgomas, drėgnose vietose augantis rausvu viršum ir geltona apačia grybas“, *pakasė* (Vks) „toks grybas“, *paždriėgzdė* (Grv) „toks grybas“, *pilke* (VI, Skr, Erž) „toks grybas“, *putonas* (Grv) „toks grybas“, *raistėkas* (Dbč, Lz) „toks raisto grybas“, *raudonpienė* (Šts) „lazdynuose augantis grybas“, *raukšlis* (VIž) „toks grybas“, *rudė* (Smal) „toks grybas“ ir kt.

Dėl šių pavadinimų reikėtų padaryti kelelę pastabų: 1) kai kuriuos šių pavadinimų galima tiksliau identifikuoti, pvz.: a) *rūgiasėjis* (Nč, Grv) „toks paukštis“ – *dirvinis sėjikas* (*Pluvialis apricaria* L.); b) *gramzdinas* (Grg) „tokia žuvis; grundajas“ – *gružlys* (*Gobio fluviatilis* L.), nes LKŽ: *grundalas* = *guirė*, *gramzdas*, *gružas* (*Gobio fluviatilis*); *guirė* = *gružas*, *gramzdas*, *gužlys*, *stekė* (*Gobio fluviatilis*); *gružas* 3. zool. žr. *gružė* 1; *gružė* = *Gobio fluviatilis*; *gružlis*, *gružlys* = *gružė* 1; *gramzdas* žr. *gramzdė*; *gramzdė* = *gružlys*, *gružas* (*Gobio fluviatilis*); c) *geltonižis* (Dj) „tokia žolė, jedrynėlis“ – *vėdrynas* (*Ranunculus*), nes LKŽ: *jedrūnėlis* = *geltonižis*, plg. *jedrynėlis*, o *jedrynėlis* = *vėdrynas* (*Ranunculus*); 2) mūsų išvardytų ir kai kurių kitų gyvūnų bei augalų pavadinimų iliustracija LKŽ kartais parodo, kad: a) identifikacija yra netiksli; b) kad pasitaiko praleistų rūšinių šios srities pavadinimų, pvz.: a) *čekūtis* (RŽ, Rš, Ds, Švnč) „perkūno oželis (*Scolopax gallinago*): Oi tu čekut, čekutėli, ko tu lendi krūsnin“, plg. *čečekas* (Grv, Plš) „toks paukštis: Krūsnysse čečekai perisi“. Iliustracija rodo, kad *čekūtis* ir *čečekas* – *kūltupis* (*Oenanthe oenanthe* L.); *akmėnė* (Pn) „giesmininkų šeimos paukštis, kultupys (*Oenanthe oenanthe*): Jei akmenė gieda „lyk, lyk“, greitai bus lietaus“. Dabartinėje mūsų ornitologijos terminijoje *akmenė* vadinamas ne *kūltupis* (*Oenanthe oenanthe* L., rus. *обыкновенная камешка*, vok. *Steinschmätzer*, la. *akmeņčakstīte*), bet *Arenaria* *interpres* L. (rus. *каменшарка*, vok. *Steinwalzer*, la. *akmeņtartiņš*); b) *pesia* (Ds) „tokia nedidelė žuvytė: Pauparai gaudos kartu su pesiom“, *raukšlis* (VIž) „toks grybas: Raukšlis, arba brekiukė“. Pavadinimų *pauparas* ir *brekiukė* LKŽ nerasime; 3) kai kurių augalų pavadinimai sutampa su lietuviškomis pavardėmis, pvz.: *leleiva* (Trgn) „miškinė lelija (*Lilium martagon*)“: *Leleiva*; *meirūnas* (Vž, JV) „daržuose auginamas vaistinis ir prieskonio augalas (*Majorana hortensis*)“ ir (Trgn) „darželinis dašis, meira (*Satureja hortensis*)“: *Meirūnas* ir kt., bet vargu ar gali būti laikomi tiesioginiu šių pavardžių kilmės šaltiniu.

3. Lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos terminologizavimas

3.1. Vienas svarbesnių terminų kūrimo būdų – gatavų terminų skolinimasis. Gali būti skolinamasi ne tik iš kitų kalbų, bet ir iš tarmių bei apskritai iš liaudies kalbos. Lietuviškuose terminų žodynuose randama nemažai terminologizuotų liaudies kalbos žodžių, pvz.: [V. Gudelio „Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodyne“ (1956): *балка* – *raguva* (geomorf.), *бар* – 1. *sėklius* (geomorf.), *белая стена* (грозового облака) – *valinys* (meteor.), *буруны* – *guožos* (= *gožos*, t.y. lūžtančios bangos) (fiz. geogr.), *ванна* – *lobas* „stačiašlaitis ir pailgas, nedidelis duburys“ (geomorf.), *вакюза* – *verdenė* (hidrogeol.), *стоящие волны* – *seišos*, *стовинчios bangos* (fiz. geogr.), *дресва* – *žabaras* „aštriabriaunis žvyras“ (geol.), *зыбь* – *šaršas* „bangavimas, nustojus pūsti vėjui“ (fiz. geogr.); M. Mi-

kalajūno „Rusų – lietuvių kalbų meteorologijos terminų žodyne“ (1975): *корка – plutelė*, (sniego) *čerкшна, налель – apdraba* „sniego apnašas“, *барашки – 2. lūžtys* „lūžtančių bangų viršūnės“, *гололёд – lijundra, зарница – atalas* „tolimo žaibo atšvaitas“, *капель – palašas* „atodrėkio lašėjimas“; V. Anskaičio ir M. Kilo „Rusų – lietuvių kalbų žemės ūkio terminų žodyne“ (1971): *антракноз – (fit.) deguliai; кошица – doklas, креžис* „pintinė pašarui nešioti“; *лодыжка – (anat.) kulksnis, gurnelis; медвяная роса – lipčius; подошва бабмака – šliūžė* (dalgio) ir kt.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1972) pateikiama nemažai terminijai artimos specialiosios liaudies leksikos su atitinkamomis tarminėmis pažymomis, pvz.: *бриžės* (žem.) „spyruoklinės akėčios“, *balýmas* (ryt.) „pernykštė nenupjauta žolė“, *ěskà* (žem.) „noras valgyti, apetitas“, *gramañtas* (žem.) „grumstas, luitas“, *paniauga* (ryt.) „1. bato pado išlinkimas“, *pléikė* (ryt.) „plika vieta, lopinys“ ir pan. Nors dauguma čia minėtų realiųjų mokslo kalboje dar neturi tinkamų lietuviškų terminų, bet kalbamų žodžių nepavyksta terminologizuoti. Specialistai jų vietoje linkę vartoti arba žodžių junginius – daugiažodžius sudėtingus terminus, arba raiškios darybinės motyvacijos naujadarus, pvz.: *борона пружинная – spyruoklinės akėčios* (ŽŪŽ), *пleshина – plikuma, plika vieta* (ŽŪŽ), *промежуточная часть ботинка – pado sąsmauka* ir kt. Kodėl? Priežasčių čia yra ne viena. Svarbesnės jų turbūt yra šios: 1) didelė lietuviškos specialiosios leksikos dalis – siaurai vartojami žodžiai (dialektizmai arba šnekamosios kalbos okazionalizmai); 2) nemažai šios rūšies leksemų – neaiškios motyvacijos ir asociatyvūs žodžiai; 3) dalis nominacijos reikalingų skolinių sąvokų kitose kalbose jau turi arba skirtingos motyvacijos atitikmenis, arba vadinamos etimologiškai ar darybiškai aiškiais tarptautiniais žodžiais ir pan. Be to, reikia turėti omenyje dar tai, kad liaudinės specialiosios leksikos žodžiai turi ne tik ekstralingvistinių, bet ir lingvistinių terminologizacijos kliūčių (plačiau žr. 3.2). Antra vertus, įvairių mokslo šakų specialistams, dirbantiems savo srities terminų tvarkybos darbą, trūksta tikslesnės informacijos apie tos srities lietuviškąją specialiąją liaudinę leksiką, nes turime tik abėcėlinį lietuvių kalbos žodyną ir neturime jokio ideografinio lietuvių kalbos žodyno. Šiaip jau specialistai paprastai suvokia, kad lietuviškam žodžiui, o ne skoliniui ar naujadarui (ypač vertiniui) teiktina pirmenybė tuo atveju, kai lietuviškas liaudinis atitikmuo ir semantiškai, ir morfologiškai tinka tai sąvokai pavadinti. Tačiau terminų norminimo praktikoje tokie atvejai palyginti reti.

Dažniau terminologizuojant liaudies kalbos žodį, vis dėlto reikia jį keisti (semantiškai arba morfologiškai). Tokiu atveju terminologijos komisijose kyla nesutarimų ir specialus liaudinis atitikmuo dažnai pralaimi.

3.2. Prancūzų kalbininkas A. Darmsteteris (A. Darmesteter), kuriuo remiasi V. Pizanis⁵, yra iškėlęs 2 žodžių daugiareikšmiškumo atvejus: irradiacinį (kai žodis gauna naują reikšmę, kiekvieną kartą kylančią iš pirminės reikšmės) ir grandininį (kiekviena nauja reikšmė duoda pradžią kitai reikšmei) daugiareikšmiškumą. Abu šiuos daugiareikšmiškumo atvejus galima pastebėti ir lietuviškoje liaudinėje

⁵ Пизани В. Этимология. – М., 1956, с. 149.

specialiojoje leksikoje, nors čia pasitaiko ne tik mišrių atvejų (viena reikšmė – radiacinė, o kitos – grandininės ir t.t.), bet ir kai kurių kitų savitumų, pvz.: *avižė*: 1) (Pg) „flioksas (*Phlox paniculata*)“; 2) (Dkš, LBŽ) „nelaboji svidrė (*Lolium temulentum*)“; 3) (LBŽ) „smiltlendrė (*Ammophila*)“; 4) (Pl, Krč, Všk) „kremblys, kuris auga avižų sėjimo metu“; 5) (Kp, Nm, Skrd) „ketursparnis vabzdys; žirgelis, laumžirgis, skėtė (*Libella*)“; 6) (Vžns) „toks paukštis, starta (*Emberiza citrinella*)“. Aiškus dalykas, kad geltonosios startos pavadinimas *avižė* ir laumžirgio pavadinimas *avižė* nėra kilę nei iš augalinių šio žodžio reikšmių, nei atvirkščiai. Antra vertus, tarp zoologinių šio žodžio reikšmių taip pat nėra kilmės ryšio: geltonoji starta pavadinta *avižė* todėl, kad ji yra žiemojantis paukštelis, seniau žiemą mitęs (turguose ir miesteliuose prie arklių abrakų arba kaimuose prie klojimų ir šiaudų kūgių) avižomis, o laumžirgio pavadinimas *avižė* tikriausiai atsirado pagal šiugždesio panašumą („Avižės šnabždėdamos lekia“ J). Taigi čia turime ne semantinę divergenciją, bet darybinę homonimiją. Kuriant įvairių mokslo sričių naujus terminus į naujadarų ir liaudinių pavadinimų darybinę homonimiją reikia atsižvelgti, nes klaidinančios semantinės asociacijos trukdo naujadarams prigyti ir įsitvirtinti mokslo kalboje.

Daugiareikšmiai liaudiniai pavadinimai dažnai parodo giminiškas sąvokas ir gali būti svarbus jų raidos pažinimo šaltinis, pvz. *gūrgždis*: 1) (P, K, Mt) „skėtinių šeimos augalas (*Chaerophyllum*)“; 2) (P, Ak, K, Būg, C, R) „miškinis skudutis (*Angelica silvestris*)“; 3) (Kv, Vdk, Slnt, J) „vaistinė šventagaršvė (*Archangelica officinalis*)“; 4) (J) „vaistinis liubustras (*Levisticum officinale*)“; 5) (MŽ, Ls, Mit) „paprastoji garšva (*Aegopodium podagraria*)“; 6) (IM) „nuodingoji nuokana (*Cicuta virosa*)“; 7) (Užv) „dėmėtoji mauda (*Conium maculatum*)“; *ābrė*: 1) (Krp, Žg, Jnš) „didelė gelda duonai maišyti“; 2) (Ut, Sk) „gilus lovys misai tekinti“; 3) (Škn) „lovys mėšai sūdyti“; 4) (Jnš, Žg) „iš lentų sukalta dėžė burokams kapoti“ ir kt.

Liaudies kalbos specialiųjų pavadinimų daugiareikšmiškumas šiaip jau nėra didelė kliūtis jų terminologizacijai, nes vis dėlto dauguma šios rūšies žodžių yra vienareikšmiai arba mažareikšmiai. Žymiai sunkesnės kliūtys yra šių žodžių nežinomumas literatūrinėje kalboje, jų darybinės motyvacijos neaiškumas ir kt.

Lietuviškajai liaudinei specialiajai leksikai būdinga tai, kad dauguma jos žodžių (net ir aiškių vedinių) yra palyginti trumpi. Tai gerai atitinka terminų reikalavimus. Tačiau, antra vertus, šios rūšies lietuviškiems žodžiams labai būdingas fonomorfologinis variantiškumas, kurį reikia laikyti tam tikra terminologizacijos kliūtimi, pvz.: *linārautis* (Srv, Ps) || *linārovis* | *linarovys* (Vl, Kt, Lel, Skdt) | *linarūtė* (Šd, Sml, Ds) „linų rovimo laikas“, *klapātė* (Srv, Pg, Krkn) | *klebātė* (Užp, Lel) | *klabātė* (Sv, Ds, Grv) | *klebūtas* (Ktk) „plakant dalgį, padarytas nelygumas“, *kauzŷnė* (Šv) || *kauzarynė* (Vvr, J) | *kauzarijà* (Šts) | *kauzurŷnė* (Krkl) | *kauzurŷnas* (Krkl, Ggr) „prasta, kemsuota pieva“ ir pan.

3.3. Iki šiol geriausiai sekėsi terminologizuoti liaudinius augalų ir gyvūnų pavadinimus. Jų turtinga sinonimika lengvai gali būti pritaikoma pavadinti giminin-

goms gentims bei rūšims. Pavyzdžiui, Zoologijos terminų komisijos posėdžiuose (1980.I.15 ir 1980.II.6) svarstant lietuviškus drugių pavadinimus, nutarta žodžio *drugys* sinonimus *peteliškė* ir *plaštakė* panaudoti kai kurioms gentims bei rūšims pavadinti. *Peteliškėmis* nutarta vadinti didžiuosius naktinius drugius: *Mormonia sponsa* – *ažuolinė peteliškė*, *Catocala fraxini* – *mėlynsparnė peteliškė*, *C. nupta* – *paprastoji peteliškė*, *C. pacta* – *mažoji peteliškė*, *C. electa* – *pietinė peteliškė* ir t.t. *Plaštakėmis* vadinama kita dieninių drugių gentis: *Nymphalis xanthomeles* L. – *raudonjuostė plaštakė*, *N. polychloras* L. – *daugiaspalvė plaštakė* ir kt.

Botanikoje, medicinoje, veterinarijoje ir kitose mokslo šakose liaudiniai pavadinimai taip pat jau seniai sėkmingai terminologizuojami. Pavyzdžiui, žodžiu *gelta* liaudies kalboje vadinamas bet koks liguistas pageltonavimas. Tuo tarpu fitopatologijos ir medicinos terminijoje šis terminas turi labai apibrėžtas reikšmes ir daugelį rūšinių pavadinimų, pvz.: *Beta virus 4⁶* (*Longisporus chenopodii*) – *runkelių gelta*, *Pisum virus 8* (*Viciavirus chlorogenus*) – *žirnių gelta*; *Fragaria virus 1* (*Plakidas*) – *žemuogių lapų pakraščių gelta*; *Hepatitis infectiosa* – *infekcinė gelta*, *Hepatitis salvarsanica* – *toksinė gelta*, *Anaemia haemolytica* – *hemolizinė gelta* ir t.t.

Šiek tiek sunkiau liaudinius pavadinimus panaudoti šiuolaikinėje politechnikos terminijoje, tačiau būtinės kalbos žodžiai ir čia ne vienu atveju sėkmingai pritaikomi palyginti specialioms technikos sąvokoms pavadinti, pvz.: *мотовило* – *lenktuvai (kombaino)* ŽŪŽ, *втулка переднего колеса (велосипеда)* – *priekinė stebulė KŽ*, *наливная труба (автомобиля)* – *(automobili) benzino bako kaklelis KŽ*, *tekinimo staklių arkliuko iltis LTE (arkliukas str.)*, *боров* – *ulė*, *gulstinis dūmtraukis PolŽ* ir kt.

Liaudies kalbos leksikoje dar daug nepanaudotų žodžių. Įvairiose terminų sistemose juos galima pritaikyti rūšinėms sąvokoms vadinti. Reikalui esant, galima šiek tiek transformuoti jų reikšmę, keisti morfologinį pavidalą ir t.t. Paminėsime keliasdešimt tokių terminologizacijai tinkamų liaudinių (ypač tarminių) žodžių: *asnis* „kailinio žvėrelio ilgesni plaukai“, *dagšlas* „šlakas, dėmė“, *dykra* „dykynė, plynė“, *dogsnis* || *kopnia* „lopinys, išsiskirianti vieta kuriame nors plote“, *erčia* „tuščia vieta“, *ėska* „apetitas“, *gramantas* „luitas“, *gunklas* „siūlo ar virvės sustorėjimas“, *perglyta* „siūlo ar virvės suplonėjimas“, *kėmuras* „kekė“, *kęstės* „dvi sujungtos kartelės šienui ar šiaudams nešti“, *kukis* „1. kablys mėšlui ir vežimui versti; 2. įrankis pančiams, virvėms vyti“, *naiva* „lėta liga“, *minda* „durpių masė“, *magnas* || *plova* „klampi vieta“, *pėdžia* „1. stulpas kluono ar daržinės stogui laikyti; 2. šulinio svirties stulpas; 3. šulas ar šiaip koks ramstis“, *peikšmas* „skyrius; tarpas“, *leliuška* „minkšta kopūsto galva“, *taniai* „pūliai“, *saistas* „tesėtinas žodis“, *riesmė* „vienas krosnies pakrovimas“, *sinkliai* „šiaudų smulkmė“, *sintis* „dusulys, astma“, *spirklas* „ramstis, spyris“, *speltė* „skylė virš krosnies“, *sprunklis* „pagalys kam suveržti“, *šultis* „rietuvė“, *šiošė* „lukštas“, *šandrai* „sąnašos“, *tumoras* „auglys“, *stapas* „atraminė sija“, *kotmuo* „javų pėdo storgalys“ ir kt.

⁶ Lotyniškasis pavadinimas šiuo atveju nurodo ligos sukėlėją – virusą.

4. Išvados

4.1. Lietuviška liaudinė specialioji leksika – didelis ir tematiškai įvairus leksikos posistemis. Jam ypač būdingi augalų ir gyvūnų, geografinės aplinkos ir gamtos reiškinių, darbo įnagių, procesų ir riktų, namų apyvokos rykų, valgių, matų bei saikų, giminystės santykių ir kt. pavadinimai. Liaudinės specialiosios leksikos nedera tapatinti su terminija ir vadinti *liaudine terminija*.

4.2. Didžioji šios rūšies žodžių dalis – vediniai. Labai mažai sudurtinių žodžių, beveik nenaudojamas leksinės reikšmės perkėlimas kaip naujadarų kūrimo priemonė. Ekspresyvumo tendencija šiame leksikos posistemyje ryškesnė negu reguliarumo tendencija. Nepastebėta nominacijos būdų būdingumo atskiroms sritims ar tematinėms grupėms. Vienu iš šios leksikos kūrimo savitumų, lyginant su kitomis kalbomis, reikia laikyti naminių ir laukinių gyvūnų pavadinimų panaudojimą kai kurioms abstrakčioms sąvokoms (pvz., darbų riktams) pavadinti.

4.3. Lietuviška specialioji liaudinė leksika priklauso pasyvosios leksikos grupei. Jai ypač būdinga fonomorfologinis variantiškumas ir sinonimiškumas. Šios rūšies pavadinimai taip pat pasižymi semantine divergencija ir darybine homonimija. Dalies šios rūšies žodžių semantinė motyvacija jau sunkiai atsekama, nes jie – vieniši žodžiai, neturintys giminių atitikmenų mūsų kalboje.

4.4. Specialioji liaudinė leksika laikoma pagrindiniu terminijos šaltiniu, nors jos reikšmė įvairių mokslo sričių terminų kūrimui tolydžio mažėja. Lengviausiai terminologizuojami ir iki šiol plačiausiai buvo terminologizuoti liaudiniai augalų ir gyvūnų, gamtos reiškinių pavadinimai. Šios rūšies žodžių terminologizaciją trukdo ne tik ekstralingvistinės, bet ir kai kurios lingvistinės priežastys.

ИЗ ЛИТОВСКОЙ НАРОДНОЙ СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ

Резюме

Народную специальную лексику нельзя отождествлять с терминологией и именовать ее *народной терминологией*, так как большая часть этой лексики не только нетерминологизирована, но и вообще не употребляется в общелитературном языке.

Литовская народная специальная лексика – большая и тематически разнообразная лексическая подсистема. Для нее особенно характерны названия животных и растений, местные географические и метеорологические названия, названия трудовых процессов, орудий труда, народных блюд и посуды, названия родства и др. Большая часть таких названий – производные слова, очень мало среди них сложных слов. Характерной особенностью этой лексики надо считать использование названий домашних животных в народной речи для обозначения некоторых отвлеченных понятий труда и т.д.

Народная специальная лексика считается основным источником литовской терминологии, но ее значение для языка науки постепенно уменьшается. Препятствиями для терминологизации данной лексики можно считать ее фонеморфологическую вариантность, многозначность и ассоциативность.